

Merzifon Cami ve Mescit Mihraplarında Tezyinat Unsurları *

Zeynep Kemaloğlu **
ORCID: 0000-0002-2615-7837

Öz

Amasya Orta Karadeniz'in en eski yerleşim merkezlerinden biri olmakla beraber, Osmanlıların da önemli şehzade sancakları arasında yer almaktadır. Birçok medeniyetin izlerini taşıyan Amasya çok sayıda esere sahiptir. Bu eserler Amasya merkez, ilçe, köy ve kasabalarında kendilerini göstermekte, bunların başında çoğunu cami ve mescitlerin oluşturduğu farklı mimari yapı tiplerine ev sahipliği yapan Merzifon gelmektedir. Merzifon cami ve mescitlerinin bazıları mimarî veya süsleme sanatlarıyla ilgili genel çalışmalara, bazıları da münferit yayınlara konu edilmiştir. Ancak Merzifon cami ve mescitlerindeki mihrap süslemeleri üzerine ayrıntılı herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Mihrapların detaylı şekilde ortaya konması sanat tarihi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada Merzifon cami ve mescit mihraplarında uygulanan tezyinat unsurları konu edilmiştir. Merzifon'da araştırma sonucu toplam 28 mihrap tespit edilmiş; ancak mihrapların çoğu bazı sebeplerden dolayı özgün hallerini kaybetmişlerdir. 28 adet mihraptan 12'si sade bir yapıya sahip olduğundan bu çalışmada, üzerinde tezyinat unsuru barındıran 16 mihrap değerlendirmeye alınmıştır. 16 mihraptan 15'i camilerde 1'i mescitte bulunmaktadır. İncelenen mihrapların tezyinat unsurları; bitkisel, geometrik, Kuran yazıları, mukarnas bezemeleri, kalemişi ve diğer motifli süslemeler olmak üzere beş grupta değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat tarihi, Merzifon, Cami, Mihrap, Tezyinat

Gönderme Tarihi: 25/10/2021

Kabul Tarihi: 20/12/2021

*Bu makale, Zeynep Kemaloğlu'nun "Amasya Mihrapları (Amasya Merkez ve İlçelerinde Bulunan Cami ve Mescitlerdeki mihraplar)" adlı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları, Samsun-Türkiye, zeynepkemaloglu@hotmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Kemaloğlu, Zeynep. "Merzifon Cami ve Mescit Mihraplarında Tezyinat Unsurları." *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8-4, 2021, ss.1853-1883.

Ornamentation Elements of Mihrabs in Mosques and Masjids of Merzifon

Zeynep Kemaloğlu*
ORCID: 0000-0002-2615-7837

Abstract

Along with being one of the oldest settlements in the Middle Black Sea region, Amasya is also among the significant princely sanjaks of the Ottomans. Carrying the traces of many civilizations, Amasya has many artifacts. These artifacts show themselves in the center, districts, village and towns of Amasya, and the foremost of them are Merzifon, which hosts different architectural building types, most of which are mosques and masjids. Some of the Merzifon mosques and masjids are the subject of general studies on architecture or decorative arts, and some of them are the subject of stand-alone publications. However, no detailed study has been carried out on the mihrab decorations in Merzifon mosques and masjids. It is important in terms of Art History to reveal mihrabs in detail. This study discusses the elements of decoration applied in Merzifon mosque and masjid mihrabs. As a result of the research, a total of 28 mihrabs were identified in Merzifon; however, most of the mihrabs lost their originality for some reason. Since 12 of the 28 mihrabs have a simple structure, 16 mihrabs with ornamental elements were evaluated in this study. 15 of the 16 mihrabs are in mosques and one mihrab is in the masjid. Ornamental elements of the examined mihrabs were evaluated in five groups as herbal, geometric, Qur'an icinscriptions, muqarnas decorations, hand-drawn and other motifs.

Keywords: Art History, Merzifon, mosque, mihrab, ornament.

Received Date: 25/10/2021

Accepted Date: 20/12/2021

---

*Ph.D.Student, Ondokuz Mayıs University Islamic History and Arts, Samsun-Turkey, zeynepkemaloglu@hotmail.com

You can refer to this article as follows:

Kemaloğlu, Zeynep. "Merzifon Cami ve Mescit Mihraplarında Tezyinat Unsurları." *Academic Journal of History and Idea*, 8-4, 2021, pp.1853-1883.

Орнаментальные Элементы Михрабов В Мечетях И Молельных Комнатах Мерзифона

Зейнеп Кемалоглу*
ORCID: 0000-0002-2615-7837

Резюме

Наряду с тем, что Амасья является одним из старейших поселений в Среднем Причерноморье, город также входит в число важных княжеских сандажков османов. Амасья, несущая в себе следы ног цивилизаций, имеет множество артефактов. Эти артефакты проявляются в центре, районах, деревнях и городах Амасьи, главным из которых является Мерзифон, в котором находятся здания различных архитектурных типов, большинство из которых представляют собой мечети и молельные комнаты. Некоторые из мечетей молельных комнат Мерзифона были предметом исследований по архитектуре или декоративному искусству, некоторые из них были предметом отдельных публикаций. Однако никаких подробных исследований декора михрабов в мечетях и молельных комнатах Мерзифона не проводилось. С точки зрения истории искусства подробно раскрыть михрабы. В этом исследовании обсуждаются элементы декора михрабов в мечетях и молельных комнатах Мерзифона. В результате исследования в Мерзифоне было выявлено 28 михрабов, однако большинство михрабов по каким-то причинам утратили свою оригинальность. Поскольку 12 из 28 михрабов имеют простую структуру, в данном исследовании оценивались 16 михрабов с элементами орнамента. 15 из 16 михрабов находятся в мечетях, а 1 - в молельной комнате. Орнаментальные элементы исследованных михрабов были оценены в пяти группах: травяные, геометрические, коранические надписи, украшения мукарна, рисованные и другие мотивы.

Ключевые слова: история искусства, Мерзифон, мечеть, михраб, орнамент

Получено: 25/10/2021

Принято: 20/12/2021

---

*Аспирант, Университет исламской истории и искусства Ондокуз Майис, Самсун, Турция, zeynepketaloglu@hotmail.com

Ссылка на статью:

Kemaloğlu, Zeynep. "Merzifon Cami ve Mescit Mihraplarında Tezyinat Unsurları." *академическая история и мысль*, 8-4, 2021, сс.1853-1883.

Giriş

Mihrap, cami, mescit, türbe, kervansaray mescidi, medrese, darülhüffaz, darüzzıkr gibi değişik yapılarda imamın namaz kılariken cemaatin önünde durduğu kısım, aynı zamanda kible olarak tanımlanan Mekke'yi gösteren bölüm, oyuk, hücre ve girintili yer anlamına gelmektedir.¹ Arapçada "saray, sarayın harem kısmı veya hükümdarın tahtının bulunduğu bölüm, Hristiyan azizlerinin heykel hücre, çardak, oda, köşk, yüksekçe yer, meclisin baş tarafı, en şerefli kısmı" gibi karşılıkları bulunan mihrap kelimesi, zamanla camilerde imamın durduğu yer için kullanılmıştır.² Kur'an-ı Kerim'de biri çoğulu "meharib" şeklinde olmak üzere, beş ayette mihrab kelimesi geçmektedir. Bunlardan Ali İmran Suresi 37. Ayetinde; aynı Surenin 39. Ayetinde; Meryem Suresinin 11. Ayetinde; Sâd Suresi 21. Âyetinde; Sebe Suresi 13. Ayetinde mihrap kelimesi kullanılmıştır.³ Hz. Muhammed ve Dört Halife döneminde kible Kudüs'ten Mekke'ye çevrildikten sonra mescitte mihrap mevcut değildi. Kibleyi belirtmek için kible duvarına bir taş veya işaret konuluyordu. Bu nedenle gerek Medine'deki ilk cami olan Mescidi Nebevi'de ve gerekse Basra, Kûfe ve Fustat'taki ilk camilerde hücre şeklinde mihrap bulunmamaktadır.⁴ Mihrabın geçen süre içerisinde görünüşü ve özellikleri itibariyle, sade görümlü, basit bir nişin özelliğini aştığı ve kendine özgü nitelikleri ile İslam dini mimarisi içerisinde ibadetle ilgili özel ya da simgesel bir anlama dönüştüğü görülmektedir.⁵ Mihrabın, çeşitli İslam Ülkelerinde, değişik malzemedden, farklı niteliklerle yapıldığı, zamanla mihrabın dini yapıların iç mekânında ilk göze çarpan elemanlardan biri haline geldiği görülmüştür. Başlangıçta sadece cemaati namaz sırasında kibleye yöneltmek amacıyla kullanılan mihrap, giderek şekil ve süslemesiyle yapının iç mekânında göze çarpan bir eleman haline gelmiştir.⁶

Mihrapların İslam mimarisinde görülmeye başlaması, Emevi dönemine kadar uzanmaktadır. Bunu takip eden İslam devletleri göz önünde bulundurularak Abbasi, Fatımi, Karahanlı, Selçuklu (Büyük Selçuklu Atabekler, Zengiler, Anadolu Selçuklu) ve Anadolu'daki Beylikler Devri mihraplarının da tarihi gelişimi izlenmiştir. Bunlar dışında,

¹ Celal Esad Arseven, "Mihrab", *Sanat Ansiklopedisi*, C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s. 1347.

² Tuğba Erzincan, "Mihrap", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 30.

³ Mehmet Top, "Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. Yüzyıl)", Doktora Tezi, Van 1997, s. 5.

⁴ Nusret Çam, *İslamda Sanat, Resim ve Mimari*, Elektronik İletişim Ajansı Yayınları, Ankara 1994, s.158.

⁵ M. Top, *a.g.t.*, s. 7.

⁶ Ömür Bakırer, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 1.

çeşitli İslam coğrafyalarında farklı devletler bulunmuş ve bunlarda mimaride ve sanatta kendilerine özgü bir yapılanma içerisine girmişlerdir. Bu noktada mihraplar, malzeme, cephe düzeni, plan ve süsleme bakımından üzerinde buldukları coğrafyanın ve sanatkârların etkisini taşımışlardır.⁷ Emeviler döneminde mihraplar, yarım daire veya at nalı planlı niş şeklinde gerçekleştirilmiştir. Yarım daire planlı niş şeklindeki ilk mihrap Medine Cami'nde yapılmıştır. Bu mihrap tipi Halife I. Velid zamanında 707-709 yılları arasında Vali Ömer b. Abdülaziz tarafından caminin genişletilmesi sırasında gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde mihraplar daha sonra Fustat'daki Amr Cami'nde (710-712) ve Şam'daki Emeviyye Cami'nde (706-715) görülmüştür. Basra Ömer Cami (745-746) mihrabının en önemli özelliği ise yarım daire planlı olup, günümüze gelen en erken mihrap olmasıdır.⁸ Ummu'l-Velid, Hane'z-Zebib ve Kuseyru'l-Hallabad camilerinde ise mihrap nişleri at nalı planlı olarak gerçekleştirilmiştir.

Abbasiler Dönemi'nde mihraplarda büyük gelişmeler olmuş, bunların gerek planlarına gerekse cephe düzenlerine yeni unsurlar eklenmiştir. Asıl değişiklik, mihrapların basit bir hücre olmaktan çıkıp çerçeve, hücre, kavsara, köşelik, kitabelik ve sütunce gibi elemanlara yer verilmesiyle olmuştur. Özellikle dikdörtgen planlı hücreler ilk defa bu dönemde uygulanmıştır.⁹ Abbasi dönemindeki ilk mihrap, günümüzde Bağdat Müzesi'nde bulunan ve Bağdat Halife Mansur Cami'ne (744) ait olduğu sanılan El-Haseki Cami mihrabıdır. Süslemeleriyle de dikkat çeken bu mihrabın, cephe düzeninin incelenebilen en erken mihrap olması önemini daha da arttırmaktadır.¹⁰ IX. yüzyıl başlarında Samerra'da bulunan isimsiz mihrap, dikdörtgen çerçeveli ve dikdörtgen planlı mihrapların gelişmesine öncülük etmiştir. Ukhaydır Sarayı (778), Cevzak'ül-Hakani Sarayı (836), Samerra Ulu Cami (848-860), Samerra Ebû Dülef Cami (860-861), Nayin Mescidi Cuma (960) ve Nayrız Mescidi Cuma (973) camii mihrapları dikdörtgen planlı bir hücreye sahip önemli örneklerdir.¹¹

Fatimi dönemi mihraplarına baktığımızda at nalı planlı niş, yarım kubbe kavsara ve cepheden at nalı kemerli şekilde gerçekleştirilmiş mihraplarda magrib etkisi dikkati çekmektedir, Tolunoğlu Cami'nin esas mihrabında bu etkiyi görmek mümkündür.¹² Bunun dışında Kahire El-Ezher Cami (972) esas mihrabı, El-Cuyusi Cami, Seyide Atika Türbesi, İkvat Yusuf Türbesi, Seyyide Mefise Türbesi mihraplarında da aynı özellikler göze çarpmaktadır.¹³

⁷ M. Top, *a.g.t.*, s. 8.

⁸ Ö. Bakırer, *a.g.e.*, s. 7.

⁹ M. Top, *a.g.t.*, s. 10.

¹⁰ Ö. Bakırer, *a.g.e.*, s. 9.

¹¹ Ö. Bakırer, *a.g.e.*, s. 16.

¹² M. Top, *a.g.t.*, s. 12.

¹³ Ö. Bakırer, *a.g.e.*, s. 12.

Karahanlılar döneminde mihrapların iyiden iyiye şekillenmeye başladığı görülmektedir. Buhara'da bulunan Namazgâh Cami (1119-1120) mihrabının dikdörtgen planlı ve mukarnas kavsaralı nişi, bunu üç yönden çerçeveleyen bordürlerin dışta ve içte zencerek motifleri ile bunların arasındaki yazıların oluşu bunun en önemli göstergesidir. Selçuklular zamanındaki mihraplarda ise tuğla işçiliği ve mukarnas kavsaralar dikkatleri çekmektedir. Bunun en güzel örnekleri Kazvin Mescid-i Haydariye (1113), Zevvare Cuma Cami (1156), Buzan İmamzade Karrar Türbesi (1134), Hemedan'daki Künbet-i Aleviyan (XII. yy) ve Erdistan Cuma Cami (1158-1160) mihraplarıdır. Ayrıca bu mihrapların zengin süslemeleri de göze çarpmaktadır. İran'da çok köşeli niş ve mukarnaslı kavsaraya sahip mihrap düzenini bize gösteren en erken tarihli eser IX. yüzyıla ait Demavend Cuma Cami mihrabıdır. İran mihraplarının bir başka özelliği de bütünüyle perdahlı çiniden yapılan mihrapların da olmasıdır. Bu mihrapların XIII. yüzyılda yapıldığı bilinmektedir. Meşhed'deki İmam Rıza Türbesi mihrabı bunların günümüze ulaşan en erken örneğidir. Timurlarda yarım daire veya dört köşe yassı hücre yerine daha büyük boyutta, daha geniş ve derin çok köşeli bir mihrap tipi ortaya çıkmıştır. Hargird Medresesi, Meşhed Ulu Cami ve Herat'daki Ebu Velid Ziyaretgâh'ındaki mihraplar bu dönemin zengin süslemeli örnekleridir. XII. yüzyılın ikinci yarısından XIV. yüzyılın sonuna kadar Anadolu mihraplarına bakıldığında dikdörtgen çerçeveli, kemersiz veya basık sivri kemerli, mukarnas kavsaralı, köşeleri sütunceli, dikdörtgen, çokgen veya çift nişli bir mihrap şemasının uygulandığı,¹⁴ Anadolu Beylikler Devri mimarisi ve sanatında büyük ölçüde Selçuklu gelenekleri devam ettirilerek, yeni üslup ve anlayışların denendiği dönem olduğu görülmektedir. Beylikler devri sanatı ise adeta Selçuklu ile Klasik Osmanlı Sanatı arasında bir geçiş dönemini temsil etmektedir. Bu dönemde cami, mescit ve türbelerde görülen mihraplar birtakım değişiklikleri de yansıtmaları açısından önem taşımaktadırlar. Buna rağmen temelinde, Anadolu Selçuklu mihraplarının devamı olduklarını malzeme ve mimari elemanların uygulanışı ortaya koymaktadır.¹⁵ Osmanlı gelişme dönemi mimarisinin esasını oluşturan çok başarılı, ince bir işçilikle ve ustalıkla işlenen mukarnaslar, taş malzemenin kullanıldığı mihraplarda sade bir görünümde göze çarpar. Bunlara erken klasik dönemden en güzel örnek Edirne II. Beyazıt Cami mihrabıdır. Klasik dönem mihraplarının bütün özelliklerini gösteren diğer bir örnek ise Şehzade Cami mihrabıdır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında mihraplarda klasik form devam etmesine rağmen bir önceki yüzyıla göre taş süslemelerde yoğun bir kabarıklık, abartı göze çarpmaktadır. Üsküdar Yeni Valide Cami'nin (XVIII. yüzyılın başları) mihrabında bu etkiyi görmek mümkündür.

¹⁴ T. Erzincan, a.g.m., s. 33.

¹⁵ M. Top, a.g.t., s. 27.

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru gidildikçe Osmanlı sanatında batı etkisiyle oluşan, barok dönemiyle değişen sanat anlayışı ile mihraplar da farklı bir görünüme kavuşmuştur. Bu üslubun en karakteristik örneği Nuru Osmaniye Cami'ndedir. Bunun yanında Üsküdar Ayazma Cami, Laleli Cami, Beylerbeyi Cami, Aydın'da Cihanoğlu Cami, Yozgat'ta Çapanoğlu Cami mihrapları önemli barok mihraplardandır. XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı sanatına girmeye başlayan ampir üslubu barok üslubun aksine, daha sade bir süsleme anlayışına sahiptir. Nusretiye Cami mihrabı bu üslubun başarılı bir örneğidir. Aksaray Valide Cami mihrabı ise çeşitli üslup özellikleri taşıdığından eklektik üslubuyla dikkati çeker.¹⁶

Başlangıçta basit bir nişten ibaret olan mihraplar, kısa sürede İslam devletlerinin kendine özgü yapısıyla şekillenmiş ve mimarının dikkat çeken birer unsuru olmuştur. Özellikle Anadolu'da Selçuklu devrinde başlayıp, Beylikler devrindeki yeni oluşumlarla gelişen ve Osmanlı'da klasik devrini yaşayan mihraplar mimarının en dikkat çeken elemanını oluşturmuştur. Bu yüzden mihraplar buldukları devrin üslûplarından etkilendiklerinden ve her devrin sanat anlayışını göstermesi açısından çok önemlidir. Genel olarak bakıldığında mihraplar, dönemlerine göre farklı şekil ve formlar almış, her yeni gelen devlet kendinden farklı özellikler katarak hem mimari hem süsleme açısından mihrabın gelişimine katkıda bulunmuştur. Özellikle mihrabın Türk mimarisinde klasikleşen şeması oluşmuş, asıl unsurları kendini göstermiştir.

1. Tezyinat Unsurları

Süsleme unsurları mihrabın şekillenmeye başladığı zamandan itibaren çeşitli coğrafyalarda, değişik kültürler tarafından geliştirilip, zenginleştirilmiştir. Her devlet kendine özgü süsleme anlayışını oluşturmuştur ve bunu sanat eserlerine büyük bir ustalıkla yansıtmıştır. Anadolu'nun her yerinde bunu görmek mümkündür. Merzifon mihrapları incelendiğinde bu kadar geniş tezyinat unsurunun Amasya taşrasına kadar inmesi Merzifon'un önemli bir sanat merkezi olduğunu gözler önüne sermektedir. Farklı malzeme ve teknikte yapılan Merzifon mihraplarının tezyinat unsurlarına bakıldığında uygulanan bezemelerin bitkisel, geometrik, Kuran yazıları, mukarnas bezemeleri, kalemişi ve diğer motifli süslemeler olmak üzere geniş bir kompozisyon ağından oluştuğu göze çarpmaktadır.¹⁷

1.1. Bitkisel Bezeme

Bitkisel süslemeler Merzifon mihraplarında tezyinatın ana unsurunu meydana getirmektedir. Bu süslemeleri Rumiler, palmetler, kıvrık dallar ve bu dallar arasına yerleştirilmiş çiçekler, lale, stilize edilmiş çiçek motiflerinin yanı sıra, tek bir motifin

¹⁶ T. Erzincan, a.g.m., s. 36.

¹⁷ Mihraplarda uygulanan bezeme unsurları saha çalışması sonucunda elde edilmiştir. 2014 tarihinde gerçekleştirilen saha çalışması sonucunda elde edilen fotoğrafların tümü şahsıma aittir.

kullanıldığı örnekler de oluşturmaktadır. Kullanıldıkları yerlere bakıldığında kenar bordürü, tepelik, alınlık, kabara, sütunce başlığı ve kaidelerinde yoğun olarak görülmekte, özellikle XVII. ve XX. yüzyıl mihraplarında o dönemin özelliğini yansıtan Barok karakterli laleler, iri akant yapraklar, S ve C kıvrımlı yapraklar bitkisel süslemeleri oluşturmaktadır. Rumi motifi İslam ve Türk sanatlarının her alanında, zengin çeşitlemeleriyle çok yaygın olarak kullanılmıştır.¹⁸ Türk Süsleme Sanatı'nda önemli bir yeri olan Rumi motifi, her devirde, her üslupta, başlangıcından günümüze kadar taş, ahşap, maden, kumaş, çini ve tezhip gibi pek çok alanda kullanılmıştır.¹⁹ Merzifon mihraplarında Rumi çok kullanılmamakla birlikte Çelebi Mehmet Cami Mihrabında kavsarada alt sıradaki mukarnas aralarında, oturtmalığın üzerinde bulunan panoda (Fotoğraf: 2), Taceddin İbrahim Paşa Cami mihrap tepeliğinde ise hem Rumi hem palmetli süslemelere rastlanmaktadır (Fotoğraf: 3). Mihraplarda görülen bitkisel süslemelerin diğer bir örneğini palmet motifleri oluşturmaktadır. Palmet motifi dik bir eksen üzerinde uçları aşağıya kıvrık, karın kısımları şişkince iki yan yaprak bu yaprakların dik eksenindeki birleşim yerlerinde küçük bir tepe yaprağından ibaret motife denilmektedir.²⁰ Palmet motifleri Çelebi Mehmet Cami Mihrabı doğudaki sütunce gövdesinde, Kara Mustafa Paşa Cami bordüründe (Fotoğraf: 5), Aşut Cami tepeliğinde ve niş içinde görülmektedir (Fotoğraf: 6). Merzifon mihraplarında görülen bitkisel süslemelerin temel unsurunu kıvrık dallar, yapraklar ve çiçek motifleri oluşturmaktadır. Yaprakların, kıvrık dallarla ve çiçeklerle birleşimi özellikle bordürlerde simetrik bir düzen ortaya koymaktadır. Bu düzenlemenin dışında kalan çiçek süslemeleri kendini geometrik geçmeler arasında göstermektedir. Denizli Cami (Fotoğraf: 8), Hanife Hatun Cami (Fotoğraf: 12), Şerbetçi Cami bordür, alınlık, köşeliklerde (Fotoğraf: 13), İstanbulluoğlu Mescidi kavsara üzerinde (Fotoğraf: 14), Abide Hatun Cami mihrabı nişin alt kısmında kıvrık dalları, yaprakları ve bu dallar arasına yerleştirilmiş çiçekleri görmek mümkündür (Fotoğraf: 23). Bunların dışında bir kompozisyon içinde olmayıp tek başlarına kullanılan çiçek motiflerini ise Aşağı Hacı Hasan Cami köşeliklerindeki gülbezeklerde (Fotoğraf: 23) ve Merzifon İstanbulluoğlu Mescidi sütunce altlarında görmekteyiz. Diğer önemli bitkisel süsleme unsurunu ise Barok karakterli laleler, iri, mihraptan taşkınlık oluşturan akant yapraklar oluşturmaktadır. Lale, bir soğandan tek bir çiçek oluşu ile vahdet-i vücûd simgesi sayılmıştır.²¹ Osmanlı sanatına en erken giren çiçeklerden olan lalenin biçimlenişi zamanla değişikliğe uğramıştır. 16. yy.da oval olan form,

¹⁸ Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.77.

¹⁹ Celil Arslan- Mehmet Pınar, “Nevşehir Cami ve Mescit Mihraplarında Bezeme Anlayışı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 38, Kayseri 2015, s. 86.

²⁰ M. Top, *a.g.t.*, s. 302.

²¹ Ayla Ersoy, “Eyüp'teki Mezar Taşlarında Serv Kültü”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (11-13 Mayıs 2001)*, İstanbul 2002, s. 95.

18.yy.a doğru gittikçe uzayarak, aşırı uzun kadehli çizilmeye başlanmıştır. Lalenin eski Türk harfleriyle “Allah” lafzına benzemesi ve lale isminin bu harflerde numaralanması, Türk mistik kültür ve folklorunda bu çiçeğin sevilmesini ve benimsenmesini sağlamıştır. Lale, ebced hesabıyla “Allah” lafzına karşılık gelmektedir.²² İslam sanatında sevilerek kullanılan lale motifi Merzifon mihraplarında da tezyinat unsuru olarak uygulanmıştır. Lale motiflerini Taceddin İbrahim Paşa Cami mihrabının tepeliğinde (Fotoğraf: 4), Çay Cami (Fotoğraf: 9-10), Erikçi Cami (Fotoğraf: 15-16) ve Piri Baba Cami (Fotoğraf: 17-18) bordürlerinde, İstanbulluoğlu Mescidi’nde ise köşelik yüzeyinde sarkıtlar halinde görmek mümkündür (Fotoğraf: 14). Bunun dışında batı etkisinde gelişen Barok karakterli iri akant yapraklara Aşağı Hacı Hasan Cami Mihrap tepeliğinde (Fotoğraf: 19), Hacı Hasan Cami tepeliğinde ve alınlığında (Fotoğraf: 21); S ve C kıvrımlı bitkisel süslemelere ise Fenerli Cami kavsara içinde, köşeliklerde, alınlık üzerinde ve tepelikte rastlanmaktadır (Fotoğraf: 22).

1.2. Geometrik Bezeme

Mihraplardaki kompozisyonların diğer bir önemli bir kısmını da geometrik tezyinat oluşturmaktadır. Merzifon mihraplarında geometrik süslemeler, iki şeritli basit geçmeler, yıldız örnekleri ve düzenli veya düzensiz çokgenlerin meydana getirdiği çeşitli kompozisyonlardan oluşmaktadır. Bu süslemeler genellikle kenar bordürlerinde, köşeliklerde, sütuncelerde ve nişin alt kısmında kullanılmıştır. Çelebi Mehmet Cami bordüründe on iki kollu yıldızların oluşturduğu geometrik geçmelerin arasında birer çarkıfelek motifi yer almakta, aynı kompozisyon kavsaranın alt kısmında da devam etmedir. Çarkıfelek motifi Türk sanat tarihi içerisinde her alanda sıkça rastlanabilen, dünyanın gelip geçiciliğini ve devinlenliğini simgeleyen bir süsleme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.²³ Taceddin İbrahim Paşa Cami bordüründe, Aşağı Hacı Hasan Cami bordür ve nişin alt kısmında (Fotoğraf: 20), Abide Hatun Cami bordür ve köşeliğinde (Fotoğraf: 24), Dedeoğlu Cami bordür, köşelik ve nişin alt kısmında (Fotoğraf: 25) geçmelerin oluşturduğu sekiz kollu yıldızlar ve içlerine yerleştirilmiş çiçek motifleri ile süslediği görülmektedir. Denizli Cami (Fotoğraf: 7), Hanife Hatun Cami (Fotoğraf: 11), Şerbetçi Cami (Fotoğraf: 13), Kara Mustafa Paşa Cami (Fotoğraf: 5) mihraplarında geometrik süsleme nişin alt kısımlarında iki şeridin kıvrılarak birbirine örülmesinden oluşmaktadır. Merzifon Çelebi Mehmet Cami mihrabındaki süsleme ise oturtmalık yüzeyi ile nişin alt kısmını dolanan bordürde düz bir hat üzerinde uzayıp, birbirlerine örülmesinden meydana gelmektedir; ayrıca Çelebi Mehmet Cami mihrabı

²² Burhan Oğuz, *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s.26.

²³ Aslı Sağıroğlu Arslan, “*Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*”, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2003, s. 154.

batı sütuncesi üzerinde kırık çizgilerin oluşturduğu zikzaklar diğer bir geometrik tezyinat ögesidir (Fotoğraf:1).

1.3. Mukarnas

Merzifon mihraplarında mukarnas, kavsarada geçiş ögesi olmasının dışında süsleme ögesi olarak sadece Merzifon Çelebi Mehmet Cami sütunce başlıklarında görülmektedir. Mukarnasın burada bezeme unsuru olarak kullanılması Amasya'nın Osmanlı öncesi yaşaya geldiği kültürel birikimle ve yapıda çalışan Suriye kökenli ustaların mukarnasa aşinalığıyla açıklanabilir.²⁴

1.4. Yazı

Eserlerde yazı sadece yapı hakkında bilgi vermesi dışında o esere güzellik katması, bakan kişide estetik bir his uyandırması açısından kullanılan önemli bir tezyinat unsuru olmuş, bu yüzden yazı eserlerde farklı yerlerde kullanılmak üzere çokça tercih edilmiştir. Merzifon mihrapları incelendiğinde yazının, kartuşlarda, kenar bordürlerinde ve alınlık kısımlarında kullanıldığı görülmektedir. Yazı unsuru en çok alınlıklarda dua kitabesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Alınlıklarda dua kitabesi olarak Taceddin İbrahim Paşa Cami, Çay Cami, Aşut Cami, Fenerli Cami mihraplarında Al-i İmran Suresi 37. Ayeti;

“كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ / *kulle mâ de hale aleyhâ zekeriyyâ-l mihrâbe*“

Denizli Cami, Kara Mustafa Paşa Cami, Hanife Hatun Cami ve Şerbetçi Cami alınlıklarında ise Bakara Suresi 149. Ayeti;

“فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ / *fevelli vecheke şatra-l mescidi-l harâm*“

okunmaktadır.²⁵ Bu ayetlerin dışında Çelebi Mehmet Cami mihrabı iki yan ile üst kenarı dolaşan biri dar diğeri geniş iki bordürle kuşatılmış, bu bordürler yazı levhası olarak değerlendirilmiştir ve her iki bordür de kalıplama tekniğiyle yapılmıştır.²⁶ Bordürlerde tekrar eden Kelime-i Tevhid yazısı yer almaktadır;

“لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ الرَّسُولُ اللَّهُ / *Lâ ilahe illallâh Muhammedün resûlullâh*“

Yine Aşağı Hacı Hasan Cami alınlığında Kelime-i Tevhid, Aşut Cami bordür yüzeyini tamamen kaplayan dua kitabesinde besmele ile başlayan Ayet-el Kürsi Ayeti;

“Bismillahirrahmanirrahim. Allâhu lâ ilâhe illâ huve'l- hayyu'l-kayyûmu. Lâ te'huzuhû sinetun ve lâ nevm. Lehû mâ fi's-semâvâti ve mâ fi'l ardı men zellezi yeşfe'u 'indehû illâ bi iznihi. Ya'lemu mâ beyne eydihim ve mâ halfehum ve lâ yuhitûne bi şey'in min 'ilmihî illâ

²⁴ Yıldırım Özbek, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 300.

²⁵ Merzifon Mihraplarında yer alan tüm yazı unsurları tarafimca okunmuştur.

²⁶ Murat Çerkez, *“Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri”*, Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 202.

bimâ şâe vesi'a kursiyyuhu's-semâvâti ve'larda ve lâ yeûduhû hizuhumâ ve huve'l- 'aliyyu'l-azimu/

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Merzifon Taceddin İbrahim Paşa Cami köşeliklerindeki rozetlerde, Merzifon Aşut Cami köşeliğinde bulunan kabarlarda ve Kara Mustafa Paşa cami alınlığının iki yanında “Allah “ ve “Muhammed” yazıları dikkati çekmektedir.²⁷

1.5. Kalemîşi Bezemeler Ve Diğer Motifler

Kalem gibi ince hassas fırçalar kullanılarak çeşitli yüzeyler üzerine renkli boya ile yapılmış süslemelere kalemîşi süsleme denir.²⁸ Merzifon mihraplarında Taceddin İbrahim Paşa Cami nişin alt kısmında, sütuncelerinde, köşeliklerinde ve alınlığında (Fotoğraf: 3), Kara Mustafa Paşa Cami bordüründe, nişin iç kısmında, köşeliklerinde ve alınlığında (Fotoğraf:5), Fenerli Cami kavsara yüzeyinde, köşeliklerinde, alınlığın üst kısmında kalemîşi tekniğiyle yapılmış süslemeler göze çarpmaktadır. Ayrıca Fenerli Cami mihrabında tepelik olmadığı halde kalemîşi süslemelerle tepelik görüntüsü verilmeye çalışılmıştır (Fotoğraf 22).

Mihrapların tezyinat özellikleri incelendiğinde bitkisel, geometrik, mukarnas ve yazı dışında süsleme ögesi olarak kandil, perde, yelpaze, istiridye, ay ve yıldız motiflerini de görmek mümkündür. Merzifon Taceddin İbrahim Paşa Cami mihrabında nişin alt kısmında zincirle asılmış kandil motifine rastlanmaktadır. Ayrıca Kara Mustafa Paşa Cami mihrap nişinde de aynı şekilde zincirle asılmış kandil motifini anımsatan farklı bir süsleme ögesi göze çarpmaktadır. Kandil motifi sembolik bir mana taşımaktadır. Bu özelliğinden dolayı mihrap ve mezar şahidelerinde sıkça karsımıza çıkmakta, nur ve aydınlığı temsil etmektedir. Mihrap nişi içinde, “ilahi ışığı-nuru” simgeleyen kandil tasvirlerinin İslam sanatında 13. yüzyıldan itibaren kullanıldığı görülmektedir.²⁹ Görülen diğer bir motif ise perde motifidir. Taceddin İbrahim Paşa Cami mihrabı nişin alt kısmında yanlara doğru açılmış perde motifi yer almakta, kalemîşi tekniğinde süslemeleri olan bu mihrapta batı etkisi açıkça sezilmektedir (Fotoğraf: 3). Perde motifinin Osmanlı sanatında 18. yüzyılda ağırlığını hissettiren batılaşma dönemi etkileriyle mihrap süslemelerine katıldığı bilinmektedir.³⁰ Ayrıca Merzifon İstanbulluoğlu

²⁷ Tarafimca okunmuş olan yazılarda, yazılması mihraplarda gelenek haline gelen Al-i İmran Suresi 37. Ayeti ve Bakara Suresi 149. Ayeti'nin Merzifon mihraplarında da başlıca yazı unsurunu oluşturduğu tespit edilmiştir.

²⁸ Yılmaz Can- Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2018, s. 273.

²⁹ M. Top, *a.g.t.*, s. 313.

³⁰ Tolga Bozkurt, “*Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*”, Doktora Tezi, Konya 2007, s. 257.

Mescidi köşeliklerindeki yelpaze motifleri, tepelik kısmında iki ayrı öge olarak yer alan istiridye motifleri (Fotoğraf: 14), Piri Baba Cami Mihrabı bordüründe kıvrık dallar arasında yer alan ay ve yıldız motifleri diğer tezyini unsurları oluşturmaktadır (Fotoğraf: 18).

Sonuç

Çalışmada bahsi geçen eserler ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. İncelenen mihrapların XV. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar geniş zaman dilimine yayıldığı, örneklerin çoğunun yapılan onarımlar sonucu özgün hallerini kaybettikleri, bazı örneklerin ise ait oldukları dönemin özelliklerini taşıdıkları görülmektedir. Mihraplar alçı, taş, ahşap ve çini malzeme ile yapılmış, süslemeyi oluşturan geometrik ve bitkisel kompozisyonlar genellikle kenar bordürlerinde, köşeliklerde, tepeliklerde, sütuncelerde ve nişin alt kısmında kullanılmıştır. Geometrik süslemeleri iki şeritli basit geçmeler, yıldız örnekleri, düzenli ve düzensiz çokgenler; bitkisel süslemeleri rumiler, palmetler, kıvrık dallar ve bu dallar arasına yerleştirilmiş çiçekler, laleler, stilize edilmiş çiçek motiflerinin meydana getirdiği kompozisyonlar ile tek bir motifin kullanıldığı örnekler oluşturmuştur. Mukarnas ve yazı bezemelerine bitkisel ve geometrik bezemeler kadar yer verilmediği görülmektedir. Mukarnas, kavsarada geçiş ögesi olmasının dışında süsleme ögesi olarak sadece tek bir eserin sütunce başlıklarında, yazı ise alınlıklarda, tepeliklerde ve kenar bordürlerinde süsleme elamanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazı bezemeleri daima dini konuludur ve Kuran'dan alınmış ayet veya surelerden oluşmaktadır. Barok, Rokoko ve Ampir üslupların klasik motifleri olan istiridye kabuğu, "S" ve "C" kıvrımları, yelpaze, perde motifleri, iri akant yaprakları gibi batı kökenli motifler Merzifon mihraplarında da görülmektedir. Bu durum 19.ve 20. yüzyılda görülen batı etkilerinin Amasya ve çevresinde kadar yayıldığını göstermektedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Merzifon tarihi geçmişi ile önemli bir yer olmuştur. Merzifon'un hem "Şehzadeler Sancağı" olan Amasya'ya yakınlığı, hem coğrafi konumu hem de ticaret yolları üzerinde bulunması önemini daha da artırmıştır. Çoğunluğu Osmanlı dönemine ait olmak üzere çok sayıda ve farklı türde esere ev sahipliği yapan Merzifon'da cami ve mescitlerin sayısı küçümsenemeyecek kadar fazladır. XV. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar geniş bir zaman dilimine yayılan bu eserlerde dikkati çeken en önemli unsurlardan biri olan mihraplar, buldukları devrin üslûplarından etkilenmeleri ve her devrin sanat anlayışını yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Başlangıçta herhangi bir estetik amaç gütmeyip tamamen ihtiyaç amaçlı geliştirilen mihrap, zaman içerisinde değişiklik göstererek farklı şekil ve formlarla, işlevselliğinin yanında yapıda süsleme programlarının uygulanabileceği, kendini gösterebileceği asıl alanlardan biri haline gelmiştir. Merzifon mihrapları incelendiğinde gerek malzeme çeşitliliği, gerek süsleme kompozisyonlarının zenginliği gerekse sahip olduğu farklı dönem yelpazesi ile Anadolu'daki

Türk-İslam dönemi mihrapları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Mihraplar buldukları devrin ekonomisi, kültürü, sanata bakışı hakkında bilgiler sunan, günümüze ışık tutan önemli tarihi kaynaklardır. Tarihe ışık tutan ve Türk- İslam Sanatı açısından önemli bir yer teşkil eden Merzifon mihraplarının bazıları mimarî ya da süsleme sanatları ile ilgili genel çalışmalara, bazıları da münferit yayınlara konu edilmiştir. Ancak hepsini belli bir sistematikle ele alıp ayrıntılı olarak inceleyen ve tanıtan herhangi bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışma ile söz konusu eksiklik giderilmiş olacak, bilim dünyasına ve araştırmacılara kaynak oluşturacaktır. Ayrıca yaptığımız çalışmayla Merzifon mihraplarının Türk Sanatı içindeki önem ve değerini belirlemek, mihrapların dönemlere göre değişimini, gelişimini takip edebilmek mümkün hale gelecektir. Merzifon mihraplarının ortaya konması, gelişim süreci içindeki yerlerinin vurgulanması sanat ve kültür tarihi açısından yararlı olacaktır.

Kaynaklar

- ARSEVEN, C. E., “Mihrab”, *Sanat Ansiklopedisi*, C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s.1347.
- ARSLAN, C. - PINAR, M., “Nevşehir Cami ve Mescit Mihraplarında Bezeme Anlayışı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 38, Kayseri 2015, s. 83-108.
- BAKIRER, Ö., *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- BOZKURT, T., “Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları”, Doktora Tezi, Konya 2007.
- CAN, Y. - GÜN, R., *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, Kayhan Yayınları, İstanbul 2018.
- ÇAM, N., *İslamda Sanat, Resim ve Mimari*, Elektronik İletişim Ajansı Yayınları, Ankara 1994.
- ÇERKEZ, M., “Merzifon’da Türk Devri Mimari Eserleri”, Doktora Tezi, Ankara 2005.
- ERSOY, A., “Eyüp’teki Mezar Taşlarında Serv Kültü”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (11-13 Mayıs 2001)*, İstanbul 2002, s. 92-97.
- ERZİNCAN, T., “Mihrap”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 30-37.
- OĞUZ, B., *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.
- ÖGEL, S., *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- ÖZBEK, Y., *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- SAĞIROĞLU, ARSLAN, A., “Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları”, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2003.
- TOP, M., “Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. Yüzyıl)”, Doktora Tezi, Van 1997.

Ekler:

Fotoğraf 1: Çelebi Mehmet Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 2: Çelebi Mehmet Cami Mihrabı Detayı

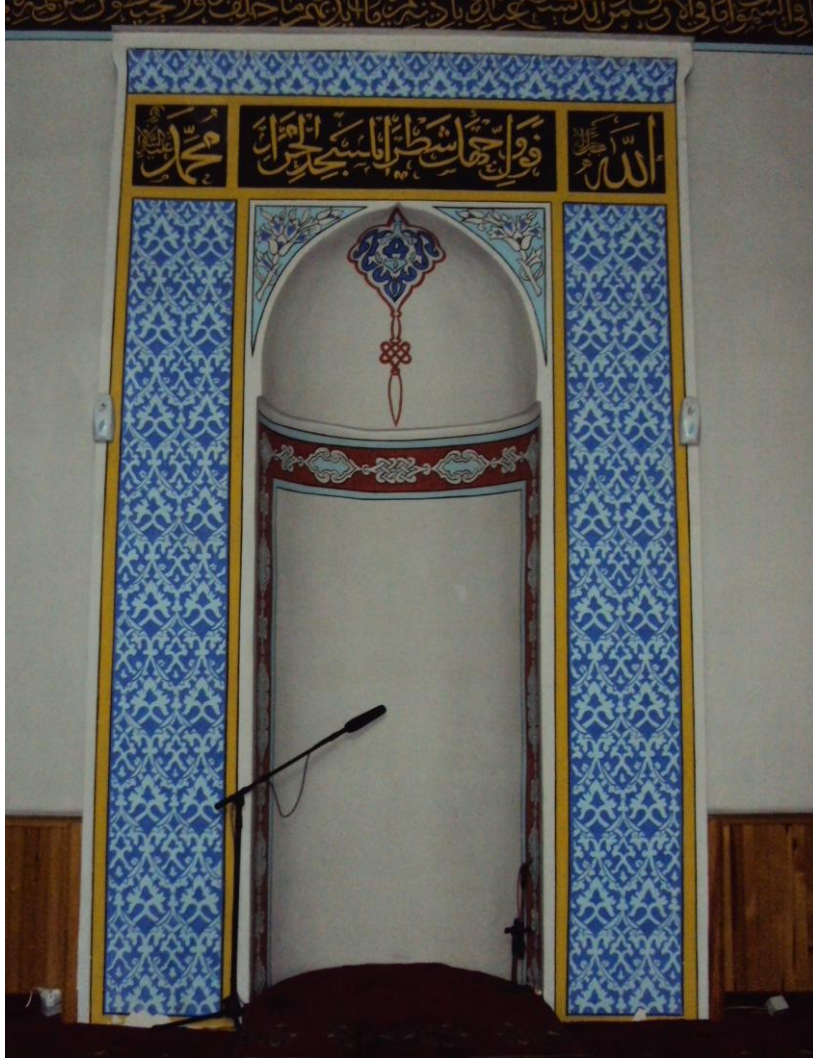

Fotoğraf 3: Taceddin İbrahim Paşa Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 4: Taceddin İbrahim Paşa Cami Mihrabı Tepelik Detayı

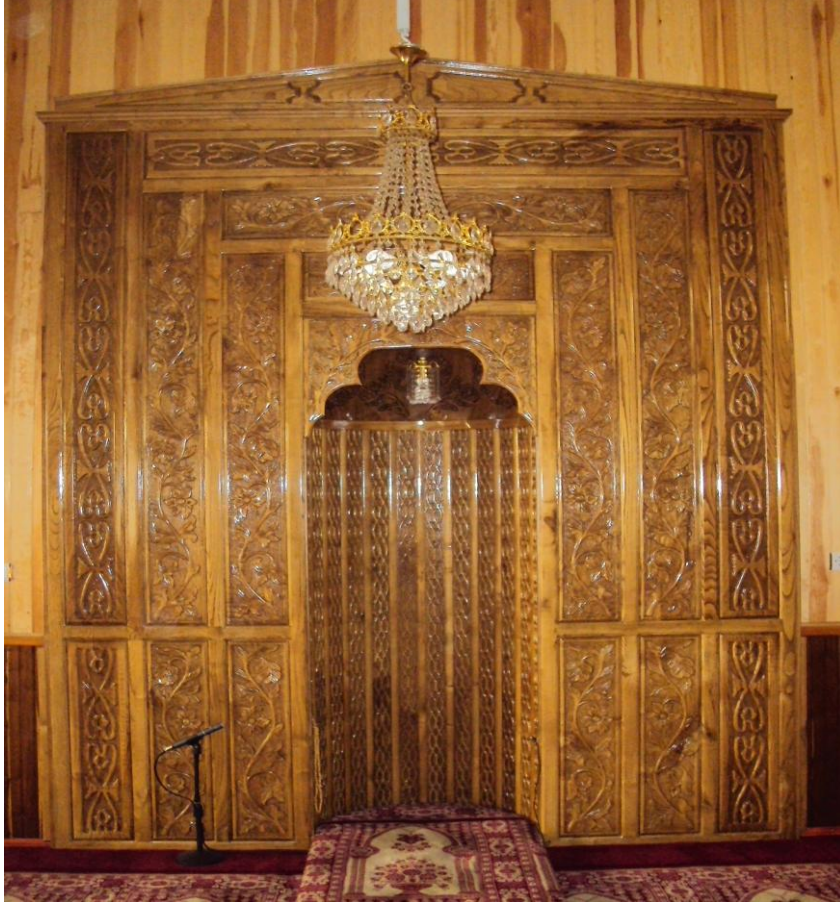

Fotoğraf 5: Kara Mustafa Paşa Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 6: Aşut Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 7: Denizli Cami Mihrabı Genel Görünüğu

Fotoğraf 8: Denizli Cami Mihrabı Bordür Detayı

Fotoğraf 9: Çay Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 10: Çay Cami Mihrabı Bordür Detayı

Fotoğraf 11: Hanıfe Hatun Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 12: Hanıfe Hatun Cami Mihrabı Bordür Detayı

Fotoğraf 13: Şerbetçi Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 14: İstanbulluoğlu Mescidi Mihrabı Genel Görünüğu

Fotoğraf 15: Erikçi Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 16: Erikçi Cami Mihrabı Bordür Detayı

Fotoğraf 17: Piri Baba Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 18: Piri Baba Cami Mihrabı Bordür Detayı

Fotoğraf 19: Aşağı Hacı Hasan Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 20: Aşağı Hacı Hasan Cami Mihrabı Bordür Detayı

Fotoğraf 21: Hacı Hasan Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 22: Fenerli Cami Mihrabı Genel Görünüğu

Fotoğraf 23: Abide Hatun Cami Mihrabı Genel Görünüşü

Fotoğraf 24: Abide Hatun Cami Mihrabı Bordür Detayı

Fotoğraf 25: Dedeoğlu Cami Mihrabı Genel Grns

Fotoğraf 26: Dedeoğlu Cami Mihrabı Bordür Detayı